

3. Тихоша В. І., Плющ М. Я., Караман С. О. Рідна мова : підруч. для 10 кл. гімназій, ліцеїв та шк. з поглиб. вивч. укр. мови. Київ, 2004. 352 с.

*Січкара С. А., Денисюк І. А.
(Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини)*

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЯВИЩА СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО ЗНО

Програма зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури для осіб, які бажають здобувати вищу освіту на основі повної загальної середньої освіти, у частині Українська мова (розділ 1. Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія) містить вимогу: знати спрощення в групах приголосних та вміти розпізнавати явища спрощення приголосних звуків. І відповідно правильно писати слова з вивченою орфограмою та знаходити й виправляти орфографічні помилки на вивчені правила.

У тестах завжди є істотна кількість завдань з орфографії. Вони мають різні рівні складності: легкі – на правопис м'якого знака, правопис префіксів; оптимальні – на написання слів іншомовного походження, написання слів разом, окремо й через дефіс, складні – на позначення на письмі спрощення в групах приголосних. Проаналізуємо тестові завдання на відповідну тему в сертифікаційних роботах ЗНО з української мови.

Уперше вони були введені до сертифікаційних робіт ЗНО у 2013 році, зокрема завданням 14 другої сесії тестування перевіряли знання правила позначення на письмі спрощення в групах приголосних.

14. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А пристрас..ний, щас..ливий, шіс..надцять, об'їз..ний

Б захис..ник, студен..ський, корис..но, облас..ний

В водоочис..ний, свис..нути, перс..ні, корис..ливий

Г зліс..ний, аген..ство, особистіс..ний, перехрес..ний

Д капос..ний, контраст..ний, доблес..ний, тижж..невик

Правильна відповідь: В. (2013 р. Друга сесія тестування)

Отже, правильний варіант *водоочисний, свиснути, персні, корисливий*, у всіх словах якого спрощення позначають на письмі, вибрав лише 21 % учасників, а варіант зі словом *агентство* вибрав 31 % учасників. Це підтверджує несподіваність і складність виконання такого типу завдань.

Результати зовнішнього незалежного оцінювання 2015 року засвідчили, що випускники мали певні труднощі саме з практичними

завданнями, які вимагали застосування здобутих знань, умінь і навичок у нових ситуаціях, а саме: знаходити й виправляти орфографічні помилки.

16. Правильно написано всі слова в рядку

А тріснути, тиждневик, контрастний

Б рідкісний, ненависний, захистний

В форпостний, пісний, кількісний

Г шістсот, кістлявий, студенський

Д улесливий, цілістний, шелеснути

Правильна відповідь: В. (2015 р. Базовий рівень)

Аналіз психометричних показників цього тестового завдання виявив, що правильний варіант обрали лише 38,04 % учасників, а варіанти А – 15,31 %; Б – 18,85 %; Г – 19,98 %; Д – 7,19 %. Зовсім не виконали завдання – 0,62 %.

У 2016 році 15 завданням першої сесії перевірялося знання правила позначення на письмі спрощення в групах приголосних та вміння правильно писати слова з вивченою орфограмою.

15. Спрощення в групах приголосних на місці пропуску позначається на письмі в усіх словах рядка

А корис..ний, балас..ний, проїз..ний

Б безжаліс..ний, кіс..лявий, щас..ливий

В блис..нути, влас..ний, щотижж..невий

Г ненавис..ний, швидкіс..ний, форпос..ний

Д зап'яс..ний, радіс..ний, контраст..ний

Правильна відповідь: В. (2016 р. Перша сесія тестування)

Аналіз відповідей учасників засвідчив, що правильний варіант обрали вже – 57,61 %, інші відповіді: А – 8,27 %; Б – 9,18 %; Г – 13,96 %; Д – 10,24 %. Зовсім не виконали завдання – 0,73 %.

У 2017 році тестове завдання аналогічне.

15. Спрощення в групах приголосних треба позначати на письмі в усіх словах рядка

А сер..цевий, проїз..ний, аген..ський

Б артис..ці, захис..ний, безчес..ний

В пес..ливий, пристрас..ний, буревіс..ник

Г тижж..невий, шіс..надцять, швидкіс..ний

Д радіс..ний, перехрес..ний, заздріс..ний

Правильна відповідь: Д. (2017 р. Перша сесія тестування)

Аналіз психометричних показників цього тестового завдання виявив, що правильний варіант обрали – 56,4 % учасників, а варіанти А – 9,6 %; Б – 12,1 %; В – 10,3 %; Г – 11,1 %. Зовсім не виконали завдання – 0,5 %.

Отже, за останні два роки можемо констатувати певні успіхи випускників середньої школи у виконанні завдань на пошук правильних і помилкових форм при виконанні завдань на вивчену орфограму.

Згідно з чинною програмою «Українська мова. 5–9 класи», затвердженою Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 р № 804, тему «Спрощення в групах приголосних» вивчають у розділі «Фонетика. Графіка. Орфоелія. Орфографія». Основними завданнями до рівня загальноосвітньої мовної підготовки учнів є такі: ознайомлення з мовною системою й формування на цій основі базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних і правописних умінь і навичок та здатності учня до аналізу й оцінки мовних явищ і фактів; формування вмінь розрізняти, аналізувати, класифікувати мовні факти, оцінювати їх з погляду нормативності.

У Програмі «Українська мова. 10–11 класи. Рівень стандарту» (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 14.07.2016 р. № 826) тему «Спрощення в групах приголосних» повторюють у розділі «Узагальнення і систематизація найважливіших відомостей з орфоепії, фонетики, лексикології, фразеології, будови слова, словотвору, морфології, стилістики».

Аналіз змістового наповнення теми «Спрощення в групах приголосних у шкільних підручниках» дозволяє зробити деякі зауваження. У підручнику О. Глазової вказані групи приголосних: -ждн-, -здн-, -стн-, -стл-, у яких у вимові [д] і [т] випадають (*радісний* (хоч радість), *персні* (хоч перстень), *тижневий* (хоч тиждень)); -слн- випадає [л] (*масний* (хоч масло), *навмисне* (хоч мислити)), -рдц- випадає [д] (*серце* (хоч сердець)). Поряд подано слова, у яких спрощення на письмі не передається: *шістнадцять*, *кістлявий*, *пестливий*, *хвастливий*, *хвастнути*, *зап'ястний*, *надкісниця*, *хворостняк*. При цьому хотілося б зауважити, що у слові *надкісниця* спрощення засвідчується на письмі. Наступними правилами є: вимова прикметників, утворених від іншомовних слів з кінцевим ст, де [т], здебільшого випадає, проте на письмі літера *т* зберігається: *контраст* – *контрастний*, *баласт* – *баластний*, *аванпост* – *аванпостний* [1, с. 152–153].

У навчальному виданні О. Глазової та Ю. Кузнецова [2, с. 77] чітко визначено, що основою для написання слів, у яких відбувається спрощення, є їх вимова. До правил, вивчених у 5 класі, додаються приклади прикметників, утворених від іншомовних твірних основ (*студентський*, *президентський*, *журналістський*, *агентство*), та аналіз явища, яке характерне для форм давального та місцевого відмінків однини іменників жіночого роду першої відміни, у яких у початковій формі перед закінченням не менше трьох приголосних звуків: *студентка* – *студентці*,

невістка – *невістці*. Зауважимо, слово *надкісниця* уже не подається. До речі, увагу до таких форм привертено лише в цьому підручнику [7, с. 78].

У підручнику О. Заболотного, В. Заболотного чітко виокремлено поняття спрощення, вказано на взаємозв'язок вимови і письма та винятки. Групи приголосних, у яких відбувається спрощення: [ждн] → [жн] (*тиждень* – *тижневий*); [здн] → [зн] (*проїзд* – *проїзний*); [стл] → [сл] (*щастя* – *щасливий*); [стн] → [сн] (*радість* – *радісний*). Винятки: 1) не відбувається спрощення у словах: *пестливий*, *хвастливий*, *кістлявий*; 2) звук [т] не вимовляємо, проте пишемо: *шістнадцять*, *зап'ястний*, *хворостняк*, *контрастний*, *баластний*, *компостний*, *аванпостний*, *форпостний* [6, с. 112].

У навчальному виданні О. Заболотного, В. Заболотного [5] тема «Спрощення в групах приголосних» взагалі не повторюється, хоча в додатках подано короткі відомості [5, с. 194]. Натомість у підручнику за 11 клас [6, с. 145] повторення цієї теми передбачено, але обмежене лише виконанням однієї вправи [6, с. 148]. Автори навіть не зараховують орфограму *Спрощення в групах приголосних* до Основних орфограм [6, с. 242].

У підручнику С. Єрмоленко, В. Сичової подано групи приголосних, де найчастіше відбувається спрощення у вимові й на письмі, а саме: [ждн] → [жн] (*тиждень* – *тижневий*); [здн] → [зн] (*проїзд* – *проїзний*); [зкн] → [зн] (*брязкіт* – *брязнути*); [скн] → [сн] (*блиск* – *блиснути*); [стн] → [сн] (*користь* – *корисний*); [стл] → [сл] (*щастя* – *щасливий*); *зап'ястний*, *кістлявий*, *пестливий*, *хвастливий*, *хворостняк*, *шістнадцять*. Спрощення відбувається тільки у вимові: числівники (*шістсот*, *шістдесят*); слова, утворені від назв іншомовного походження (*баластний*, *контрастний*, *компостний*, *агентство*, *альпіністський*, *гігантський*, *диригентський*, *президентський*, *студентський*, *туристський*) [4, с. 131]. У навчальному виданні [3] повторення названої теми вичерпано виконанням однієї вправи [3, с. 100].

Таким чином, можемо констатувати, що повної інформації про фонетичне явище спрощення та всі випадки, засвідчені в орфографії або лише у вимові, немає в жодному підручнику.

Спробуємо систематизувати відомості, необхідні для успішного виконання завдань на позначення на письмі спрощення в групах приголосних.

Отже, спрощення – це явище усунення (уникнення) нагромадження приголосних звуків, що виникає в результаті історичного розвитку фонетичної системи української мови і сучасних словотвірних процесів. Зокрема, у результаті втрати певних голосних звуків виникло скупчення приголосних, яке зумовило спрощення трьох і більше приголосних,